

УКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ У ВИБОРЧИХ КАМПАНІЯХ

1989-1991 р.

С.В.Адамович

Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника

У статті проаналізовано роль української інтелігенції у виборчих процесах у 1989-1991 рр. Автор обґрунтовує, що інтелігенція під час виборчих кампаній суттєво посприяла українському національному відродженню і становленню незалежної держави.

Перебудова не тільки демократизувала Україну, а й значною мірою завдяки діяльності інтелігенції привела до її незалежності. Дослідження становлення незалежної держави започатковано в працях В.Литвина, О.Бойка, Г.Гончарука, О.Гараня, Г.Касьянова, С.Телешуна, О.Шановської та ін. Автор ставить перед собою завдання проаналізувати роль української інтелігенції у виборчих процесах в умовах формування незалежної України.

Відзначимо, що лояльна до влади інтелігенція в СРСР мала високий ступінь авторитетності і довіри, такий її статус був визначений вигідною перевагою освітнього рівня в умовах відносної майнової рівності і служив радянській владі, бо дозволяв ефективно доносити до громадян основні ідеологічні догми марксистсько-ленінського вчення. Проте з початком перебудови більшість української інтелігенції зацікавлюється національно-державним відродженням і за активної участі дисидентів обережно починає декларувати фактично ворожі радянському устрою тези.

Головним гаслом перебудовної політики завдяки інтелігенції стала гласність. Сенсаційні повідомлення з архівних джерел потрапляли прямо в

газети і журнали. В умовах повернення суспільству історичної правди відбувалося прозріння значної частини української еліти.

Завдяки пресі громадськість в умовах перебудови дізналася про різноманітні пільги й привілеї для керівництва Компартії, про злочини репресивних радянських органів і т.д., що стимулювало до боротьби проти чинного комуністичного режиму.

Натомість “дозована гласність”, запроваджена Політбюро ЦК КПРС в інформуванні населення про Чорнобиль, глибоко обурила людей, які дізналися про масштаби катастрофи з повідомлень західних радіостанцій.

Зміни в свідомості громадян стали помітні уже наприкінці березня 1989 р., коли відбулися вибори народних депутатів СРСР. В Україні виборці “провалили” багатьох функціонерів, які обіймали високі посади. Серед них був секретар ЦК Компартії України, перші секретарі Ворошиловградського, Закарпатського, Львівського і Чернігівського обкомів партії, голова Київського міськвиконкому, командувачі Чорноморським флотом і Південною групою військ [1].

У республіці за ініціативи інтелігенції на хвилі перебудови відбувалося формування опозиційних Компартії політичних структур. У листопаді 1989 р. утворився Демократичний блок, в якому об’єдналися для виборів 1990 р. 43 організації та групи, в тому числі Народний Рух України, Товариство української мови ім. Т.Г.Шевченка, “Меморіал”, “Зелений світ”, Українська гельсінська спілка, Товариство Лева та інші організації. 18 листопада 1989 р. в м. Києві в приміщенні Київського політехнічного інституту відбулася нарада представників демократичних об’єднань, на якій було схвалено Виборчий маніфест Демократичного блоку України [2].

Демблок почав робити зусилля для синхронізації виступів громадян проти влади. 18 лютого 1990 р. в населених пунктах 16 областей і в столиці пройшли мітинги, в яких взяло участь близько 100 тис. осіб [3].

У 1990 р. відбулися перші відносно вільні вибори в республіці. Попри всі протиправні заходи партійного апарату, Демблок здобув у під-

сумку 111 депутатів до Верховної Ради УРСР та значну кількість депутатів до місцевих рад. Найбільших успіхів він досяг на Західній Україні та в м. Києві, а передовсім на Львівщині, Івано-Франківщині й Тернопільщині [4].

Номенклатура зберегла позиції у новій Верховній Раді, де налічувалося 93 партпрацівники. Але вона програла вибори в багатьох місцевих радах. До складу облрад не потрапили навіть окремі секретарі обкомів. Не були обрані до відповідних рад близько восьми десятків перших секретарів міськвиконкомів і райкомів КПРС (зокрема, в Донецькій та Івано-Франківській областях – кожний четвертий; у Криму – кожний п'ятий) [5].

Взимку 1991 р. трагічні події у Литві та Латвії, пов'язані зі спробами силою придушити виступи проти союзної влади, сприяли наростанню відцентрових тенденцій в Україні. Проте напередодні всесоюзного референдуму в березні 1991 р. компартійні структури уже повним ходом використовували страх громадян перед можливим розпадом України.

Згідно із “Зведеним планом роботи у зв'язку з підготовкою та проведенням в республіці референдуму з питань збереження Союзу РСР” комуністи мали роз'яснювати, що результати референдуму матимуть визначальне значення для майбутнього республіки: “Негативні наслідки референдуму значили б для України загрозу її суверенітету, демократичного розвитку та територіальної цілісності, громадянського миру” [6]. Більше того, це положення мало становити основу змісту всієї політичної роботи комуністів в період підготовки та проведення референдуму.

Так, партійна преса Прикарпаття закликала проголосувати за Союз радянських суверенних держав, бо “інакше хто нам дасть гарантію, що такими величезними труднощами об'єднана Україна не перетвориться згодом на ворогуючі між собою автономії Галицьку, Донецько-Криворізьку, Малоросійську, ідея створення яких публічно обговорюється, і Кримську, яка вже стала фактом” [7].

Натомість патріотична інтелігенція в агітаційній діяльності апелювала до єдності українського народу в протистоянні союзному договору і ста-

вила акценти на спільній Батьківщині для всіх національностей України. Зокрема, в листівках вона закликала: “Відкиньмо сумніви, станьмо до змагання за свободу й незалежність Соборної України – єдиної Вітчизни для українців і росіян, поляків і євреїв, білорусів і молдаван, греків і болгар, людей різних етнічних коренів, які зійшлися на одній землі, під одним небом” [8].

У результаті, якщо в Донецькій, Миколаївській, Луганській, Хмельницькій областях, Кримській АРСР за збереження Союзу висловилися 85-87% тих, хто взяв участь у референдумі, то у Волинській, Ровенській – менше 55 %, в м. Києві – 44,6 %, Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській – менше 20 % [9].

Так, у Тернопільській області всесоюзний бюлетень підтримали лише 19,3% голосуючих, республіканське опитування – 35,2%, а за самостійність згідно з бюлетенем обласного референдуму висловилося аж 85,3% громадян [10].

Своєрідними стали результати референдуму в Центральній Україні. У референдумі взяло участь 90,7% громадян Вінницької області, які були включені до списків для голосування. З них 81,2% висловились за збереження Союзу, а 89,2% погодились з тим, що Україна має бути в складі Союзу радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України [11]. Незначна відмінність між результатами голосування в області по обох опитуваннях засвідчила певну політичну пасивність Центральної України.

Даючи негативну відповідь на питання союзного бюлетеня, чимало громадян говорили “Ні” стану, що характеризувався “непослідовністю центру, війною законів, гострими міжнаціональними конфліктами, безвідповідальним ставленням до виконання міжреспубліканських зобов’язань, погіршенням рівня життя людей” [12]. Одночасно результати референдуму засвідчили підтримку республіканської ініціативи і підтвердили бажання народу України незалежно від національності домагатися суверенітету

республіки. Навіть у м. Севастополі за республіканський бюлетень проголосувало більше виборців, ніж за всесоюзний [13].

Після невдалого державного перевороту 24 серпня 1991 р. Верховна Рада Української РСР приймає постанову “Про проголошення незалежності України”. Відповідно до неї 24 серпня 1991 р. Україна проголошувалася “незалежною демократичною державою”, а 1 грудня мав бути проведений референдум на підтвердження акту проголошення незалежності [14].

В умовах можливих маніпуляцій розпадом країни українська інтелігенція зосереджує свої зусилля для агітації національних меншин за незалежність країни. Так, 16-17 листопада 1991 р. в Одесі зусиллями владних структур і громадських організацій було проведено Всеукраїнський міжнаціональний конгрес з проблем духовного відродження народів, які живуть в Україні. На ньому майже всі представники етнічних груп України висловили підтримку державному суверенітету України [15].

Історик з діаспори Т.Гунчак згадує, що “це була конференція братання... Це був політичний, але дуже гуманний, чесний і потрібний акт, який відбувся в душі української політичної традиції” [16].

У своїх резолюціях конгрес запропонував рівні права для національних меншин під час виборів до органів державної влади всіх рівнів, створення в структурі парламенту Палати Націй чи Комітету в справах національностей, прийняття закону “Про національні меншості”, виступив за відміну графі про національність у документах, накреслив заходи сприяння для повернення і реабілітації депортованих народів. Одночасно конгрес прийняв “Звернення до всіх націй і національно-елітних груп України”, яке містило заклик підтримати “створення незалежної демократичної держави на українській землі...” [17].

Громадські організації, що відстоювали інтереси російськомовних, також виступили з закликами підтримати незалежність України. Такі заяви оприлюднили Феодосійська організація “Демократичного Криму”, рух “Росіяни за незалежність України”, письменники Донеччини і т.д. [18].

Крім того, українська інтелігенція переконувала російськомовне населення, що зі здобуттям незалежності Україною не відбудеться насильницької українізації. І.Юхновський зазначав: “Українець може сильно, до болю любити Україну, розмовляючи й по-російськи. Всякий примус тут є небезпечним... Якщо в деяких областях зараз будуть дві мови – і українська і російська, – немає в тому ніякої біди” [19].

Зусилля української націонал-демократії призвели до приголомшливої підтримки населенням республіки незалежності на референдумі 1 грудня 1991 р. (90,3% з числа тих, що взяли участь у референдумі проголосувало за незалежність).

Отже, українська інтелігенція завдяки високому авторитету в суспільстві значно посприяла відродженню української національної свідомості і досягненню державної незалежності під час виборчих процесів 1989-1991 р. Домінуюче в суспільстві толерантне ставлення до представників національних меншин і консолідація інтелігенції незалежно від національної належності навколо ідеї незалежної України не дозволили розпалити дезінтеграційні тенденції, зберегли територіальну цілісність країни. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні ролі інтелігенції у процесі розбудови незалежної України.

Література

1. Литвин В.М. Історія України (У 3-х томах). Том III. Книга друга / В.М.Литвин. – К.: Альтернативи, 2005. – С.359, 337.
2. Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.588.
3. Литвин В.М. Назв. праця. – С.366.
4. Камінський А. Назв. праця. – С.605.
5. Литвин В.М. Назв. праця. – С.368.
6. Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України), ф.1, оп.11, спр.2259. – Арк.7.

7. Михайлюк Б. За яку долю проголосуємо? / Б.Михайлюк // Прикарпатська правда. – Івано-Франківськ, 1991. – 16 березня. – С.1.
8. Звернення до українського народу із закликом не підтримувати союзного договору на всенародному референдумі 17 березня 1991 р. – Режим доступу: [http //www.archives.gov.ua/Sections/17 – Nez/index.php?56](http://www.archives.gov.ua/Sections/17-Nez/index.php?56) (перегляд 26 січня 2009 р.).
9. ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр. 2266 – Арк.2.
10. Державний архів Тернопільської області, Ф.П-1, оп.39, спр.131. – Арк.18.
11. Державний архів Вінницької області, ф. П-136, оп.88, спр.116. – Арк.10.
12. ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр. 2266. – Арк. 3.
13. Кравчук Л.М. Україна хоче мати реальний суверенітет / Л.М. Кравчук // Голос України. – К., 1991. – 3 квітня. – С.3.
14. Постанова Верховної Ради УРСР “Про проголошення незалежності України”, 24 серпня 1991 р. – Режим доступу: [http //www.archives.gov.ua/Sections/17–Nez/index.php?68](http://www.archives.gov.ua/Sections/17-Nez/index.php?68) (перегляд 26 січня 2009 р.).
15. Перший всеукраїнський міжнаціональний конгрес з проблем духовного відродження народів, які живуть в Україні // Літературна Україна. – К., 1991. – 21 листопада. – С.1.
16. Гунчак Т.Г. Мої спогади – стежки життя / Т.Г.Гунчак. – К.: Дніпро, 2005. – С.132.
17. Резолюції всеукраїнського міжнаціонального конгресу // Літературна Україна. – К., 1991. – 28 листопада. – С.3.
18. Обращение оргкомитета движения “Русские за независимость Украины...” // Літературна Україна. – К, 1991. – 24 жовтня. – С.1; Слово письменникам Донеччини // Літературна Україна. – К., 1991. – 31 жовтня. – С.1.

19. Юхновський І. Цей уряд на самостійність не
розрахований / І.Юхновський // Літературна Україна. – К., 1991. – 3
жовтня. – С.2.